

ספרים לגדולים על ספרות ילדים*

מאת אוריאל אופק

"מחקרים בספרות ילדים", בעריכת מירי ברוך ומאיה פרוכטמן. הוצאה "אוצר המורה", תשמ"ה. 246 עמ".

"שי לגרשון ברגסון, במלאות לו שבעים שנה" — זה נוסח ההקדשה המודפסת בשער אסופה עשירה זו, המכילה ט"ז מחקרים בספרות-הילדים העברית [ועל קצה המזלג גם היידית והכלל-עולמית, דבר שלא צויין בהקדמת העורכות].

שלושה שערים בספר: ז'אנרים וסוגיות, יוצרים ויצירתם, לשון וסגנון. השער הראשון פותח בחיבורה הקצר של שולמית איתן, המנתח שני שירי ירושלים שנכתבו (לדברי הכותבת) לילדים: הראשון — "הו, הלואי שהייתי גר בירושלים" מאת יהונתן גפן — הינו כדבריה הנכונים של איתן, שיר-ילדים פשוט אך גם מורכב, עמוס סממנים קוטביים וכמיהה לבלתי-אפשרי.

בעייתי יותר הוא שירה של קדיה מולדובסקי "ירושלים", בתרגומה של מרים ילן-שטקליס. אף שהמהברת והמתרגמת היו שתיהן משוררות דגולות לילדים, דווקא האודה הפאתטית "ירושלים" לא נכתבה כלל לילדים, ותמיהני על הכותבת שמצאה לנכון לכלול אותו בחיבורה זה. השיר נדפס במקורו האידי בקובץ "ליכט פון דאַרנבוים" (אור מן הסנה)¹, שהוא אסופת שירי

* ראה: ספרים לגדולים על ספרות ילדים, אוריאל אופק, "ספרות ילדים ונוער", יטיכ, אייר תשל"ט — מאי 1979. וראה: גדולים על ספרים לקטנים, לאה חובב, "ספרות ילדים ונוער", מא, תשרי תשמ"ה — ספטמבר 1985.

1. עוד קודם לכן הוא נדפס באסופת שירי ארץ-ישראל של קדיה, "אין ירושלים קומען מלאכים" (ניו-יורק, 1952). שאינו נזכר במאמרה של איתן. אשר לספר-השירים הנזכר לעיל, כאן נכשלה איתן בטעות כפולה, נלעגת כמעט: בהערה 10 (עמ' 15) של מאמרה נאמר כי "ליכט פון דאַרנבוים" יצא בהוצאת פארלאד. הכותבת, שאינה מבינה כנראה אידיש, העתיקה בשגיאה את המלה פארלאד, שפירושה הוצאת-ספרים, בהאמינה לתומה שזה שם ההוצאה, ואחרי-כך שכחה פשוט לרשום את שמה המפורש של ההוצאה, שהוא "קיום"...

קדיה למבוגרים; גם מרים ילן-שטקליס כללה את השיר בספרה האוטוביוגרפי למבוגרים "חיים ומלים". כל המעיין בשיר לא ימצא בו אלא שורה ארוכה ארוכה של דימויים נמצאים-נשגבים ל"בת-נצח ירושלים", שספק רב אם יעוררו חוויה כלשהי בלב הקורא הצעיר.

גישתה של איתן בניתוח השירים היא מדעית מובהקת, ולכן לוקה חיבורה באותו יובש אקדמי המורסבר, שדומה כי מקומו לא יכירנו בעבודה מסוג זה. היכן מעט הלחלוחיות, המתבקשת כל-כך בדיון של שירת ילדים (ועוד שירי ירושלים!), אותה לחלוחית שתעיד על זיקתה של הכותבת לנושא, תעורר בקורא את מעורבותו שלו ותנעים עליו את הקריאה. אלא שכאן נמצאת הכותבת, למרבה הצער, ב"חברה טובה": יובש אקדמי מופרז זה נעשה לאחרונה "מכה" משותפת לרבים וגם טובים מבין הכותבים על ספרות-ילדים.

מעורר מחשבה הוא מאמרה הממצה של מירי ברוך "השיר הלירי לילדים — איפיונים ומטרות חינוכיות". השיר הלירי לילד, מציינת ברוך בצדק, הוא ה'ואנר הקשה ביותר לכתובה והחשוף ביותר לכשלונות, שכן לפנינו שיר "מחופש", בו דובר מבוגר מתחפש לילד, ומהימנותו של דובר זה היא איפוא עקב-אכילס של כל ה'ואנר זה.

"פן שני" ושונה ל'ואנר הלירי אנו מוצאים בחיבורה של הרצליה רו "שירי ערש כביטוי לאחדות העם". רו העלתה במאמרה המאלף היבטים שונים, שחוקרי ספרות ופולקלור כבר הירבו לדון בהם, כגון שבמכלול שירי הערש אנו מוצאים שירים "ורודים" ושירים "שחורים", אבל ייחודו של המאמר הוא בכך, שהכותבת השתיתה אותו על האוסף העשיר של שירי ערש עבריים, אידיים ולועזיים, שאגרה וריכוזה בשלושים שנות עבודתה, מתוך מגע בלתי-אמצעי עם תלמידותיה. עם זאת הצטערתי לגלות במאמר אי-דיוקים צורמים אחדים, שעל-ידי בדיקה חוזרת קפדנית ניתן היה להימנע מהם; ואציין רק את הבולטים שבהם.

פעמים אחדות מציינת רו במאמרה כי השיר הידוע "ראושינגקעס מיט מאנדלען" ("צימוקים ושקדים"), "ידוע בפינו בשם 'תחת ערש בני הרך'". טעתה הכותבת: שני שירי הערש האמורים הם שירים שונים לגמרי! בעוד ש"תחת ערש בני" ('אונטער מיין קינדס וויגעלע') העממי הוא שיר פשוט ונאיבי, בו מביעה האם היהודיה את תקוותה כי בנה "בתורה יהגה כל הימים, / יהודי יהיה כשר ותמים", הנה "צמוקים ושקדים" לגולדפאדן (עיבוד והרחבה של זמר-עם) הוא שיר מורכב, עמוס סמלים, בעל אווירה "מרוממת"².

למען הדיוק יצוין, שגולדפאדן אמנם שיבץ בשירו הארוך את שני החרוזים הראשונים מתוך "תחת ערש בני", אבל הוא העניק לפעוט השוכב בעריסה שם סמלי: אידלה (יהודי קט). בהמשך מנבאה אלמנת בת-ציון ל"אידלה" שלה שיגדל ויהיה — לא גדול בתורה, אלא — סוחר מצליח, בנקאי לתפארת, בונה מסילות-ברזל, "ובזאת גם תרויח, ילדי, כסף רב"...

בדיונה על שיר-הערש האידי "מעשה במלך" מציינת רו, בין השאר, ש"גם בן עמי סיים את השיר כשיר ורוד". אך מה נעשה, והסופר היידי-הרוסי מרדכי בן-עמי לא עסק מעולם בתרגום שירי עם לעברית? כאן בילבלה פשוט, המחברת בין בן-עמי הסופר לבין המקראה "בן-עמי" שערך ש' בן-ציון. ובה נדפס השיר.

2. ראה: "שירי ערש ליענקלעה", בעריכת בנימין כץ וברכה קופשטיין, הוצאת 'שלום', 1984. אנתולוגיה זו היא המהדורה העברית של "אונטער יענקעלעס וויגעלע", הנזכרת פעמים אחדות במאמרה של רו.

ולבסוף בשולי השיר "אוהל שח" כתבה רו: "מאוסף מרים פולנה, שרה סבתא שבאה בעליה השניה". ותמיהני: כי "אוהל שח" אינו כלל שיר אנונימי, אלא אחד משירי הזמר הראשונים והידועים של אברהם שלונסקי! השיר נכתב בעיצומם של ימי העליה השלישית (ולא השניה!), נדפס לראשונה במאסף "מועדים" (סוכות תרפ"ז) ולאחרונה נכלל ב"שירים" כרך ב' (תשל"ב, עמ' 108, בשם "באוהל"). וכאן נוסף, ש"אוהל שח" לא נכתב כלל כשיר-ערש, שהרי זוהי אלגיה ספוגת יאוש של עלם בודד, שנשט את בית אבא-אמא והוא חש עצמו יתום ונעזב.

ומשיר-הערש המרגיע — אל ה"קומיקס" המלבה יצרים. במאמרה המקיף ורב-העניין בוחנת דינה שטרן את ז'אנר ה"קומיקס" כתמונת-עולם וכספרות-ילדים, כשהיא בודקת את השפעתו המצטברת מבחינה פסיכולוגית, סוציולוגית ומבחינה טכנולוגית. שטרן מבלטה היטב את האלימות הבוטה, הגודשת את רוב הוברות ה"קומיקס" המצליחות, היוצאות באמריקה ובאירופה, אך לא הזכירה, שאלמות זו גרמה במישרין לעלייה המדאיקה באלמות הנוער והביאה להיווצרותן של כנופיות נערים, שחיקו במעשיהם את גיבורי ה"קומיקס" הנערצים עליהם ואת השקפת עולמם — פולחן המנהיג, גזענות, סאדיזם לשמו. ועדת-חקירה מטעם הסנאט האמריקני מצאה קשר ברור בין נחשול הוברות ה"קומיקס" לבין אלימות הנוער והמליצה לאסור את הפצתן. לבסוף, במקום איסור, הוקמה ועדת צנזורה פדראלית (The Comics Code Authorities), שחייבה את המו"לים להגיש את החוברת לבדיקה מוקדמת. אבל עיון באותן חוברות שאושרו להדפסה (האישור נדפס בהבלטה בשערי החוברות) יגלה ליבראליות תמוהה בעבודת הוועדה.

עובדה זו, לצד כמה עובדות חשובות נוספות (למשל: נסיונה הכושל של הוצאת מ' מזרחי להוציא חוברות "קומיקס" בהמשכים, שהוכיח כי הקוראים בישראל אינם להוטים אחר "ספרות" זו) אינן כלולות במאמר. כן השתרבבו לתוכו אידיויקים אחדים. למשל: הופעת "קומיקס" במסגרת חוברות שלמות התחילה הרבה לפני 1933 (עמ' 46); כבר במאי 1890 התחילו לצאת בלונדון החוברות השבועיות Comics Cuts, טעות נוספת: הסידרה "קאצניאמר קידס" אינה כלל תרגום אנגלי של "מאקס ומוריץ", כי אם האנס ופריץ, ילדי מהגרים גרמנים באמריקה, ואחד מסימני ההיכר העירקיים שלהם הוא הז'ארגון האנגלי-גרמני הנלעג שמהחבר שם בפיהם. בסוף מאמרה מגלה הכותבת עובדה בלתי ידועה, שלאחרונה נעשה ה"קומיקס" אמצעי ללימוד השפה בשיטה אור-קולית; מכאן אנו למדים שבהכוונה נכונה אפשר להפוך גם את "האספראנטו של האנאלפביתים" (מכינויו של ה"קומיקס") לכלי מחזיק ברכה.

המאמר הבא — "השפעתם של משלי שועלים ומעשיות על בעלי-חיים על ספרות-ילדים בגיל הרך", מאת מרים רות — שייך לתחום המחקר המשווה. בבקאות וביסודיות בדקה רות שורה ארוכה של משלים וסיפורי חיות ישנים וחדשים, במטרה לגלות קווים אופייניים, שבהם ניכרת השפעת הפולקלור על הספרות לגיל הרך. ההשפעה עשויה להיות בנטילת צורות ומבנים מן הספרות העממית, בכתיבת סיפורים במתכונת עממית, וכן בהענקת צורה חדשה לרעיונות ותכנים ישנים. השפעות אלה גילתה רות בכמה מסיפורי חיה שנהב, יהונתן גפן, בניציון רסקין, לאה גולדברג, ע' הלל ואחרים. המאמר נקרא בעניין רב, ורק הסתייגות קטנה יש לי: דומה שהכותבת החמירה מדי ב"קטילת עיבודיו של יצחק דמיאל-שווייגר לאגדות חז"ל — עיבוד "ילדי חסר יומרות, שדורות של ילדים התענגו עליו.

השער הראשון נחתם בעיונה המעניין והמחדש של יעל ינוב, "יסודות מוסיקליים כמפתח

למשמעות ותוכן בשירה לילדים". אכן, דומה שאין עוד סוג שירה, שבו ממלאים המרכיבים המוסיקליים תפקיד מרכזי כל-כך, כשירת ילדים; המחברת בוחנת בסדר שיטתי ובפירוט יסודי את מכלול היסודות הללו אחד לאחד, משעשועים צליליים ואונומאטופיה, דרך המיקצב והמשקל ועד לחזרה לדינמיקה; והיא עושה זאת תוך הבאת שפע של דוגמאות, מאירה את עיני הקורא כיצד משמשים היסודות הללו מפתח למשמעות השירים ותוכנם ומביאה אם רמזי הדרכה כיצד ניתן ליישם נושאים אלה בהוראה הטיפולית. משום-מה העדיפה הכותבת לצטט לצורך המחשה בעיקר משיריהם של מרים ילן-שטקליס³ ויהונתן גפן, כשהמשוררים האחרים יוצאים מקופחים; ואם כבר הביאה ציטטה בודדת מאלתרמן, וירטואוז השירה המוסיקלית — בחרה להביא משום-מה בית מתוך אחד משיריו לגדולים! הרצאתה של נוב שיטפת ובהירה, אך דומה שהיא מרבה מדי בשימוש כמונחים לועזיים שיש להם מקבילות שוות-משמעות בעברית (ריתמוס, טון, פונקציה ועוד), ופה ושם אנו נתקלים במשפט, שלא יהיה מחזור לגמרי לקורא כמוני, החסר ידיעה מעמיקה בתורת המוסיקה (למשל: "יש היפוך בין הפונקציות של הגובה והגוון בשדר לשוני לעומת שדר מוסיקלי").

השער השני, המוקדש ליוצרים ויצירתם, נראה לי מגובש יותר מקודמו. הוא פותח בשני עיונים ביצירת ביאליק לילדים, כאשר שניהם מטפלים בעניינים שוליים לכאורה. זיוה שמיר דנה על יסודות מקאבריים סמויים בשירי הילדים של חנ"ב — נושא "פיקאנטי" כמעט, ובמאמרה מוכיחה הכותבת — מן הבקיאות במכלול יצירת ביאליק — כי יסודות ומדים דמוניים ומקאבריים מצויים למכביר בשיריו למבוגרים וילדים, גם בשירים תמימים, שהקורא אינו מצפה למצוא אותם שם (ואנו נוסף בסוגריים: גם המשורר עצמו ספק אם התכוון לכך במודע). שלמה הראל, לעומת זאת, מצביע במאמרו הארוך על רכיבים ותבניות משירתו ה"קאנונית" של ביאליק, המצויים בשפע ב"שירים פוזמונות לילדים". במעקב שיטתי, המלווה ניתוח השוואתי של שתי המערכות השיריות בשירת חנ"ב, חשף הכותב את עוצמתה וממדיה של הזיקה בין-ז'אנרית בשירת ביאליק, בה השכיל המשורר "לאחזו במקל בשני קצותיו". בולטת בדרך ההרצאה מעורבותו העמוקה של הכותב בנושא, מעורבות הלוכדת גם את הקורא, אבל (שוב), הפריע לי הגודש המייגע של מלים לועזיות שאפשר בלעדיהן, ביניהן אף מלים שלא מצאתי את פירושן במילון לועזי-עברי (פאראדיגמה, דיגלוסיה, מודליסטיות ועוד).

מעין המשך ישיר לחיבורו של הראל הוא מאמרה של מנוחה גלבוש על שלושה רבדים בשיר "דג הזהב" ועל זיקתו לכלל שירתה של לאה גולדברג. תוך ניתוח השיר הבאלאדי ה'בוגרי' על שלושת רבדיו (שיר סיפורי לילדים, האם המצפה לשוב הבן, מוטיב הבן האובד), מראה הכותבת כי ברבים משירי הילדים של גולדברג מצויים רבדים שאינם כלל לילדים, וכי (בדומה לדברי הראל על שירת ביאליק) עיון במכלול שירתה של ל"ג יחשוף את הזיקות ההדדיות בין שירתה לילדים לבין שירתה ה"קאנונית". ואנו מצידנו נוסף, שלאה גולדברג לא תחמה מעולם קו ברור, שיהצוץ בין כתיבתה לילדים לבין יצירתה ומבוגרים.

3. כאן נעיר, שהשיר "הקטר", המיוחס ע"י הכותבת למרים ילן-שטקליס (עמודים 83, 90) נכתב על-ידיהמשורר היהודי-הפולני יוליאן טובים, וילן-שטקליס רק תירגמה אותו (תרגום וירטואוזי, הנשמע אמנם כמקור).

אותם יסודות ורבדים 'בוגרים' בשירי ילדים, שדובר עליהם במאמר הקודם, חוזרים ומופיעים גם במאמרה הקצר של ירדנה הדס "הגיגים והגות בשירי זאב לילדים", הכתבת מזכירה בין השאר את הארוטיקה התבויה ברבים משירי זאב ומעירה: "לענין מוטיב האחות בשירת זאב לא ניתנה עדיין הדעת במאמרים שנכתבו על שירתו".⁴

לאה חובב מקדישה את חיבורה המקיף "בין מציאות לבדיון" ל"ארץ-ישראל בסיפורי נחום גוטמן".

גוטמן ביקש, כידוע, להנציח בסיפוריו את ארץ-ישראל של ילדותו ונעוריו, והוא הטעים פעמים אחדות כי "תוכנם של ספרי מבוסס על דברים שבאמת התרחשו", אם כי — מיהר להוסיף — "אינני מאמין כי האמת העובדתית חשובה בכתיבת סיפור". עם זאת צודקת לאה חובב, כי חרף ההארה הסובייקטיבית של "הסופר האוהב את ארצו אהבה נאמנה", עשויים לשמש רבים מפרקי זכרונותיו כעין תעודות היסטוריות של התקופה. חובב בדקה בעין בוחנת ואוהבת את תיאורי ארץ-ישראל בסיפורי גוטמן — ולמעשה לא רק בסיפוריו, אלא גם בפרקי זכרונותיו ("עיר קטנה ואנשים בה מעט") ובאוטוביוגרפיה שלו ("בין חולות וכחול שמים"), כולל תיאורי אישים ומאורעות; וצר שהכתובת לא נסתייעה בכל סיפורי גוטמן לצורך עבודתה. בספרו "בימי החופש הגדול, או תעלומת הארגונים" (הנזכר במאמר רק בחטף) אנו מוצאים תיאורים אותנטיים מרהיבים של הווי הבציר במושבה ושל עבודת היקב; ב"סיפורים מצוירים" אנו מוצאים, בין השאר, תיאור ראשון אולי של אופן הכנת סלט ארץ-ישראלי ("מעשה בשוטר, בסלט ובזנב פרה"), והרשימה אינה מלאה.

ומצייר-מספר — אל ציירת סופרת. רות גונן, במאמרה החותם את השער השני של ספרנו, מצביעה על עקבות ברורים של גוטמן באירוי צרפתי: שימוש ב'רמזים', היכולת למסור בקו תמציתי עולם מלא של חוויות, עיצוב גראפי מיוחד, הניתן לעתים לכתב, ועוד. עם זאת הגיעה צרפתי, באירויה ב"אלף מרכבות" מאת נורית זרחי, להישג שדומה כי מעטים בלבד זכו לו: באמצעים פשוטים — מכחול וצבע אחד בלבד — יצרה עושר רבגוני, המחייב אצל אחרים קשת שלמה של צבעים.

נתארכו הדברים למעלה מן המשוער, ועל כן אזכיר את מחקרי השער השלישי — "לשון וסגנון" — ברפרוף בלבד. מאיה אגמון דנה במאמר רב-ענין על הלשון המדוברת כמאפיינת סגנון בשירת-הילדים שלנו, כשהדוגמאות הרבות הן בעיקר משירי ע' הלל ונורית זרחי (למשל: "קנגורה הולידה גור"). ובדין מציינת אגמון, כי חרף אי-הנוחות שעלולה לשון "משובשת" לעורר, מרכז לא פעם השימוש בשפת הדיבור ובצירופים אבסורדיים דימויים מסובכים ולשון גבוהה ומורכבת בשירת הילדים...

ומלשון מדוברת — אל "שיבושים, שיפוצים וחידושים: שלוש תופעות מלשון הילדים", כפי שנתגלו לצביה ולדן בעת קריאה בספרי ילדים. הכותבת הביאה במאמרה שפע דוגמאות של שיבושי לשון מכוונים, "שיפוצים" וחידושי לשון ילדים, שמצאה בספריהם של 15 יוצרים, משלונסקי ועד אטלס, כשהיא שומרת על אובייקטיביות אקאדמית ונמנעת מלהביע את דעתה

4. לא מדויק, ר' בנימין טנא, סמלים בשירתו של זאב, ספרות ילדים ונוער, א, סיון תשל"ד.

שלה, אם ביטוי כמו "בשביל לנסוע באוטואים הקטנים" מקומו יכרנו בספר-שירים לילדים או לא (בין השיטין מצאתי, כמדומה, אהדה סמויה לתופעה זו).
חותם את השער מאמרה המהנה של אורה (רודריג) שורצוולד "הלשון העברית כנושא בשירי ילדים". המאמר עשוי להפתיע קוראים רבים, שלא העלו על דעתם מה רבים, יחסית, שירי הילדים המוקדשים ללשון העברית על כל היבטיה — אלף-בית, תקשורת, קריאה וכתובה, דקדוק, מדרשי שמות ועוד. ומי שחשב כי הלשון היא עניין רציני וחמור-סבר יגלה, להפתעתו, כי המכנה המשותף לכל השירים הוא דווקא החומר הטוב, שהוא לעתים ילדי ולעתים מתוחכם. ודווקא משום שהשירים קלים ומהנים כל-כך, והמאמר מאלף ומאיר עיניים, הוא ראוי בלא ספק לשמש כלי מסייע למורים בהוראת הלשון.

ואם' לומד הילד את הלשון וחוקיה בבית-הספר מפי המורה, הרי זה טבעי כמעט שהמאמר הבא, החותם את הספר כולו, ידון על "בית-הספר בראי ספרותנו לילדים" מפרי עטו של בעל-היובל אשר כדרכו, לא קיבל את השיח הגיגי בלי שיתרום לו משהו משלו. גרשון ברגסון, איש החינוך, מגלה במאמרו כיצד משתקף בית-הספר, על אורותיו וצלליו, בסיפורת לילדים ולנוער. לאחר איזכור של מבחר ספרים קלאסיים מתורגמים (חסר שם "הלב" מאת אדמונדו דה אמיצ'יס), מביא המחבר דוגמאות מגוונות ומאלפות מתוך ספרים עבריים, שנכתבו ברובם לאחר קום המדינה. מימד נוסף לדברים יכלה להביא ההשוואה בין אותם ספרים, שנכתבו על-ידי מורים והמתארים את הווי בית-הספר מנקודת ראותו של המחנך (שמאלי, חנני, חורגין) לבין אלה שנכתבו על-ידי תלמידים שהיו לסופרים ויצירותיהם מושתתות על תוויות-ילדות (לרמן, בן-שאול, בר ועוד).

246 עמודי "מחקרים בספרות-הילדים" מכילים חומר מגוון, מאלף ומעורר מחשבות. הספר נערך ונדפס בחיבה ובהקפדה; עם זאת הפריע לי חוסר האחידות בהדפסת השירים המצוטטים במאמרים השונים — שהיא פעמים בניקוד ופעמים בלי ניקוד, (אבל באותיות מסוגים שונים), פעם בכתוב מלא ופעם בכתוב חסר, הגורם לאי-הבנת הכתוב (למשל: זנב מסמר — קרי מסומר. עמ' 93). גם מספר של טעויות-הדפוס המרגיזות אפשר היה להקטין עד למינימום, והנה דוגמאות מעטות מן הבולטות שבהן: בואגזיירס (צ"ל בואנוס איירס. עמ' 15); ו. באץ (צ"ל בנימין כץ. עמ' 45); אחייה (צ"ל: אחירב. עמ' 239); אותו שיר-ערש עצמו נקרא בעמ' 39 פעם "דילילול" ופעם "צילילול". מה הנכון? למרות ליקויים אלה, ותרף הערות-הביקורת, אין ספק שהאסופה מהווה, כדברי העורכות, "נדבך נוסף של מחשבה ועומק לקהל שוחרי ספרות הילדים שלנו".

הילד, הספר, הסופר

"מדריך קצר לספרות ילדים", מאת מנחם רגב. הוצאת "כנה", תשמ"ד. 112 עמ'.

מנחם רגב — מורה לספרות-ילדים, מבקר וחוקר — הוא אחד מאותם חלוצים מתמידים, שהעמיקו בארץ את המודעות לחשיבות הספר הטוב לקורא הצעיר. ספרו הביבליוגרפי "ספרות ילדים, מהותה ובחינותיה" הוא אחד מספרי היסוד, המזנחים על שולחנם של כל העוסקים בספרות-ילדים. הספר מודפס ומועצב בצורה משובבת עין, אותו הוא מכנה "מדריך קצר לספרות ילדים". י"ב פרקי הספר מבוססים על סידרת שיחות, שקיים המחבר במסגרת "האוניברסיטה

הפתוחה" של 'קול ישראל' והבהירות הנעימה, המחייבת את המרצה הטוב, ניכרת ברוב דפי הספר.

המחצית הראשונה של ה'מדריך' עוסקת בסוגיות כלליות המאפיינות את ספרות-הילדים בעוד שהמחצית האחרת מוקדשת לחמישה מספרים ומשוררים לילדים וליצירותיהם. רגב פותח את שיחותיו בשאלה "האם קיימת ספרות מיוחדת לילדים", ולאחר דיון ממצה, באה המסקנה הצור דקת, כי כשם שספר הנכתב על-ידי סופר מסוים לא נועד לכלל האוכלוסיה, כך גם אין לצפות שכל ספר-ילדים יענה לצרכיו של כל קורא.

פרקי הספר הבאים עוסקים בסיפורי עם, בשירת ילדים וביצירות לגיל הרך. בפרק 'מעשיות ואגדות' מפרט רגב, על-ידי ניתוח שלוש מעשיות-עם אופייניות — את יסודותיה העיקריים של המעשייה ומקומה בספרות-הילדים, ותמוה שהמחבר לא הזכיר כלל את יסוד האימה, המצוי ברוב סיפורי העם ומעורר עד היום פולמוס בקרב מחנכים וחוקרי ספרות-ילדים. הפרק הבא, "שירה לילדים", דן בין השאר על שיר כביטוי של חוויה, תוך ניסיון למצוא מה מייחד שירת ילדים טובה לעומת השירים ה'סינתטיים', המהווים סכנה לחינוך האמנותי. "במבוגרים תלוי הדבר", כותב רגב בצדק, אך כיצד ובאילו דרכים נצליח לקרב את הילד לשיר הטוב, — על כך אין המדריך דן כלל, וחבל.

הפרק "יצירות לגיל הרך" כולל את תמצית התיאוריות המקובלות על טיב הספרות לפעוטות, עם דוגמאות רבות, אך בלי חידושים של ממש.

אחד הפרקים החשובים בספר הוא, ללא ספק, "דמות הערבי בספרי ילדים ישראלים" (הפרק הוא, למעשה, תמצית מעודכנת של מסה ראשונה בסוגה מאת רגב, "הבעיה הערבית בספרי ילדים ישראלים", שנדפסה בהמשכים בכתב-העת "עכשיו", 1968). הפרק דן בהרחבה בהיבטים השונים של הנושא הרגיש. "רובם המכריע של הסופרים הכותבים על נושאים אלה", קובע רגב בפסקנות, "לא פגשו ערבים מעולם [...]". תמיהיני מהיכן שאב הכותב ידיעה בלתי-בדוקה זו. מכיר אני את כל הסופרים לבני הנעורים שדמויות ערביות והווי ערבי מופיעים בספריהם, ויודע שרובם ככולם ביססו את תיאוריהם על זכרונות ילדות ומתוך מראה עיניים. ואם הזכרנו סופרים, כיצד זה לא נזכרו בפרק זה אותם מספרים ראשונים, שהביאו לספרות הנוער שלנו את הווי המזרח — משה סמילנסקי, יהודה בורלא, נחום גוטמן, ואחרון שהוא ראשון אולי — אליעזר שמאלי.

פרקי המדריך האחרונים מוקדשים לחמישה יוצרים — ח"נ ביאליק, לאה גולדברג, נורית זרחי, משה בן-שאול ויאנוש קורצ'אק. (יש מקום להקשות מדוע הועדפו דווקא חמישה אלה על פני גאלריה שלמה של יוצרים, שקשה לתאר מדריך עברי לספרות-ילדים בלעדיהם. מגוטמן וילן-שטקליס ועד ישראל לרמן ודבורה עומר. אבל אנו נסתפק במה שלפנינו ונבחן בקצרה את הכתוב בפרקים אלה).

הפרק הקצר על ביאליק דן בייחודו של חנ"ב, שהצליח לברוא בשיריו לילדים עולם שלם במלים מועטות. יפה היא ההקבלה שעשה רגב בין קטע מזכרונות ביליק בעל-פה, לבין "קטינא בל-בו". וכאן המקום להעיר על טעויות אחדות שנשתרבו לפרק זה: האסופה "על הארנב" יצאה בשנת תרצ"ח, אחרי מות המשורר, ולא בתרצ"ג. ב"שירים ופזמונות לילדים" מצוים שלושה שירי ערש ("שכב, עולליו", "שיר ערשי", "רועת הכוכבים") ולא שניים; ואחרון המור: ניתוחו

של רגב את צורת החריזה של "רועה המוכבים" מופרך מעיקרו: ביאליק אמן החרוז לא חרוז מעולם "בדרך האסונאנס", וברור שלא ויתר מעולם "ויתור גמור" על חריזה, קל וחומר בשיר-ערש שמקורו עממי ושהחרוז הוא אחד מיסודותיו. תמיהני על הכותב, שלא הבחין בחרוז המשותף, המקשר את כל שלושת בתי השיר והמצוי במלה החותמת כל בית: פקחה — מנחה — יבהלך.

מקיף הוא הפרק על לאה גולדברג ותרומתה לספרות-הילדים הן כיוצרת והן כתיאורטיקנית בעלת טעם. לצד המסרים החברתיים מאד בעיניה, כתב רגב, היתה מודעת גם לאמצעים האמנותיים של היצירה, להומור ולניגון.

מקורי ורב-עניין הוא הפרק "עולם שיריה של נורית זרחי", בו השכיל רגב להראות, כי בשירי זרחי "קיימת תחושה ברורה שהם [השירים] מבע לעולמה שלה, תוויתיה, בעיותיה, דרך ראייתה את המציאות ועולם הפנטסיות שלה". אך הדבר נכון לא רק בקשר לשירים, שכן גם סיפוריה המצויינים של זרחי הם מבע לעולמה שלה. אבל בכל הפרק כולו לא מצאתי גם חצי משפט שירמוז, כי נורית אינה רק משוררת רבת ייחוד, אלא גם מספרת פוריה ומחוננת. זאת ועוד: נבצר ממני להבין מדוע טרח רגב להבליט עד כמה עולים שירי נורית זרחי על שיריו של — זאב; לא פחות ולא יותר! כבודה של נורית במקומו מונח, אך כל אותה השוואה בין משורר א' למשוררת ב' היא צורמת ומיותרת. מה גם ששירו המצוטט של זאב "בפנות יום" אינו כלל "שיר גרוע", כטענת רגב, אלא שיר-טבע לירי מעודן.

נאה וממצה הוא גם הפרק על משה בן-שאל — מן המספרים הריאליסטים המצויינים שלגו, המצליח להעביר את המציאות הירושלמית של נעוריו דרך הפריסמה האישית שלו. ושוב, במדריך לספרות-ילדים היה מן הראוי לציין, ולו בקצרה, כי בן-שאל אינו רק מספר אלא גם משורר מחונן לקטנים ולגדולים.

פרובלמאטי יותר הוא הפרק האחרון במדריך, המוקדש ליאנוש קורצ'אק ובו נסקרים, בערבוביה כלשהי, סיפוריו לילדים וכמה ממכתביו הפדגוגיים. אדם שיבקש להכיר את קורצ'אק רק מן הכתוב בפרק זה לא ידע היכן ומתי הוא חי ומת, באילו תנאים יצר ואף לא באיזו שפה כתב. מאחר שכל היוצרים שנסקרו לפניו כתבו עברית, ובגוף הפרק לא נרמז כלל שבסיפורים מתורגמים עסקינן, עשוי הקורא התמים לחשוב שגם קורצ'אק היה סופר עברי. רק בהערות שבעמוד האחרון אנו מוצאים באותיות פטיט: "עברית: אריה בוכנר" (ואחרים), ושוב — בלי לציין את שפת המקור. עם זאת כתוב הפרק היטב, בבקיאות ומתוך מעורבות, תוך הבלטת העוצמה והעדנה המקופלות בסיפורי קורצ'אק, בהם ניסה לבנות את היסודות לגשר של כבוד והבנה הדדיים בין הילד למבוגר.

איכותו של המדריך היתה עולה בהרבה אילו היתה יד קפדנית עוברת על כתב-היד לפני מסירתו לסידור. יד זו היתה מתקינה כראוי את הפיסוק, שהוא משובש במקומות לא מעטים; היא היתה מאחדת את הכתיב ומונעת הדפסת אותה מלה בשתי צורות שונות (למשל: כריזומאטי — כריזומאטי); מתקנת טעויות לשון, כגון בלבול של יחיד ורבים ("לפתוח בפני הילדים את העולם... להובילו בתוך האוצר", במקום 'להובילם', עמ' 11), או מבהירה ניסוח מעורפל ("לא פחות זהו סיפור" וכיו') היא היתה גם מקפידה להוסיף שם פרטי לעשרות סופרים ומאיירים, (המשך בעמוד 59).

ספרים לגדולים (המשך מעמוד 40).

שנזכרו בשמות משפחתם בלבד, ואף מאחדת את הכיתוב מתחת לאיורים, שהניסוח חסר-האחידות שם 'מעצבן' את העין ("איור של שפרד מתוך..."; "איור של אבנר כץ בספרה..."; "איור של דה-לונה לספרה...") ; ואחרון אחרון — משליטה סדר ברשימה הביבליוגרפית, בה נזכרים ספריו של אותו מחבר הן בראש הרשימה, הן באמצעיתה והן בסופה. חסרונו של מפתח-שמות בסוף המדריך אף הוא דבר שיש להצטער עליו.

אני מאחל לרגב בכל לבי, שיזכה להכניס את התיקונים — אלה שגזכרו ברשימה ואלה שלא נזכרו מפאת קוצר היריעה — במהדורה הבאה של ספרו; שכן "מדריך לספרות-ילדים" הוא ספר שימושי חשוב, העשוי לסייע להורים ולמחנכים לקרב את הילד לספר הטוב. נהניתי מעיצובו האסתטי של הספר (מעשה ידי גדעון דן), שעוטר בעשרות איורים יפהפיים, אשר נלקחו מאוסף ספרי הילדים של משפחת רגב.

אוריאל אופק